

Серед глиняних виробів окрему колекцію становлять три тягарці. Усі екземпляри пошкоджені (рис. 9: 1-3). Вони виготовлені з глини з невеликою домішкою піску, колір блід-жоричневий, поверхня вигладжена, випал не дуже сильний. Два з них у поперечному розрізі квадратні, один прямокутний. Довжина його становить 14,5 см. (рис. 9: 3). Усі три тягарці знайдені серед розвалів печей і, очевидно, пов'язані з хатнім виробництвом, зокрема ткацтвом. Якщо вони підвішувались через позовжній малий отвір, то віддаль між двома нитками була досить велика.

Неясно, до якої з двох згаданих культур належать описані тягарці. Така форма досі не траплялася на подністровських трипільських поселеннях. Один видовжено-прямокутний тягарець знайдений ще в 30-х роках під час розкопок поселення культури ліщастого посуду в с. Малі Грибовичі¹, розташованому на північ від Львова. Це дає формальні підстави віднести ці тягарці до культури ліщастого посуду.

Отже, невеликі розкопки 1995 р. на горі Жупан біля м. Винники допомогли точніше визначити розташування жител на поселенні, деякі конструктивні деталі черіней, а також дали нові матеріали щодо з'ясування проблеми пограниччя та взаємодії общин культур ліщастого посуду та трипільської, які зіткнулися в своїй міграції на північному краї Подільської височини.

¹ Смішко М.Ю., Пелецишин М.А. Поселення культури ліщастого посуду в с. Малі Грибовичі Львівської області /МДАПВ. Вип. 4. К., 1962. Табл. III, 15.

Р.М. Чайка

НОВІ МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ ГОРОДИЩА ЛИСТВИН

Рівненський загін експедиції Львівського університету в 1995 р. продовжував дослідження городища та його околиць у с. Листвині Дубнівського району Рівненської області.

Городище знаходиться в 1 км. на північний захід від села на одному з виступів гористої місцевості Збитенського плато - складової частини Волинської височини. Центральна частина городища - його дитинець розташований безпосередньо в найвузкій, крайній частині виступу плато, відокремлений з трьох боків глибокими ерозійними широкими ярами. Дитинець городища укріплений потужним валом і ровом. В'їзд на городище - з південно-східного боку; безпосередньо за в'їздом праворуч зберегся штучний колодезь.

Однак укріплення городища цим не обмежуються. З південно-західного боку збереглися ще дві лінії укріплень у вигляді менш потужних валів і ровів, які захищали розміщений тут посад і підступи до городища з найбільш вразливого напівного боку.

Основні роботи проводилися на дитинці та посаді городища.

Розкоп-1 закладено в центральній частині дитинця городища. Культурний шар досягав від 0,1 до 0,3 м від сучасної поверхні. Здебільшого в ньому містилися невеликі фрагменти гончарної кераміки. Крім того, знайдено декілька предметів побутового призначення - залізні ножі, фрагмент обруча, нам'яне точило. На площі розкопу розвідено завал каміння, під яким вдалося виявити контури нижньої частини наземної споруди. Розміри цієї споруди приблизно становили 4X4 м. На долівці житла знайдено предмети

різного призначення, головним чином пов'язані з самим житлом: цв'яхи, дверна петля та гачок. Серед інших речей виявлено два залізних ножі, кресало, наконечник стріли, два мідних кільця та бубенець-гудзик, шиферне пряслице. Заслуговує на увагу знайдений на долівці житла цілий невеликий горщик (рис. 10: 3) висотою 10 см, діаметром денця - 6 см, горловини - 8 см. Верхня частина горщика прикрашена врізним вузьким орнаментом у вигляді паралельних ліній. У двох метрах від житла виявлена глиняна піч округлої форми діаметром 0,9 м. Поверхню глиняного череня покривали тонкий шар попелу та кусочки вугликів. У печі знайдено декілька фрагментів гончарної кераміки, залізний ніж та кістяну проколку. Можливо, ця піч належала до вище описаного житла.

Розкоп-II знаходився у 30 м на схід від попереднього розкопу, культурний шар його значно бідніший на знахідки. Крім фрагментів незначної кількості кераміки, тут знайдено мідний браслет округлої форми, залізний ніж та пряжку. На досліджуваній площі виявлено п'ять ям, які відрізняються між собою за розмірами та формою. В одній з ям виявлено два розбитих горщики, які вдалося повністю реконструювати (рис. 10: 2,3). Це досить великі посудини висотою до 30 см та з діаметром горловини до 20 см. Вони тонкостінні, світло-оранжевого кольору, з хвилястим орнаментом. Відсутність на їхніх зовнішніх стінках сажі свідчить, що їх використовували для зберігання продуктів харчування. В інших ямах виявлено також фрагменти кераміки та окремі побутові речі - прикраси, залізні ножі, кам'яне точило, пряслице (рис. 12).

Для встановлення внутрішніх конструкцій валу дитинця було закладено один невеликий розкоп напроти штучного колодязя. У цьому місці було прорізано вал траншеєю шириною до одного метра. Під дерновим шаром міститься шар супіску, в якому виявлені вкраплення крейди. На глибині 0,3 м від вершини валу з внутрішньої його сторони виявлено кам'яну кладку. Вона була побудована переважно з плоских кусків каміння-пісковика. Ширина стінки становила 0,8 м при висоті 1,1 м. На відстані двох метрів паралельно до попередньої виявлена ще одна стіна, яка дещо відрізнялася від попередньої. Вона була побудована з більш масивного, також плоского каменю. Ширина стіни 1,2 м, висота - 0,8 м. Зв'язувальних матеріалів в обох стінах не виявлено. Простір між двома стінами був заповнений добре утрамбованою глиною, в якій містились вуглики, напевне, від згорілих дерев'яних конструкцій валу. Підшва валу з боку майданчика дитинця була укріплена окремими кусками каміння, серед якого траплялися фрагменти гончарної кераміки.

Невеликі рятівні розкопки проводилися в південній крайній частині посади на краю яру, який руйнується дощовими та талими водами. Тут у стінці яру виявлено частково зруйновані напівземлячки.

Споруда-1. При розчистці встановлено, що розміри збереженої частини становили 3,0x3,2 м, глибина житла - 0,8 м від сучасної поверхні. Материкові стінки житла вертикальні, долівка рівна, добре утрамбована. У північному куті на долівці житла зберігся розвал печі-кам'янки заввишки до 0,3 м. Під розвалом печі розчищено округлої форми черинь діаметром 0,6 м. Челюсті печі виходили на середину житла. Біля печі була передпічна лям овалної форми, розмірами 0,3x0,5 м, глибиною 0,2 м від рівня долівки житла. У житлі виявлено фрагменти кераміки з шести-восьми посудин, дев'ять кістяних проколок, кістяну ручку від ножа, шість кістяних заготовок, роги та кістки диких тварин, а також два масивних залізних ножі. Все це вказує на виробничий характер знайденої споруди.

Ремісник, який проживав у ній, виготовляв кістяні знаряддя праці - проколки.

Споруда-2. Залишки дуже зруйнованої напівземлянки виявлено в стінці яру на глибині 3,7 м під насипом дамби, що була побудована в середині 70-х років для затримання сточних вод з площі посаду. Розміри її збереженої частини становили 1,3X0,7 м при глибині 0,8 м. На дні житла виявлено куски каміння, можливо, від печі. Під розвалом печі розчищено черинь, який також був пошкоджений. Крім фрагментів кераміки, тут виявлено два ножі, глиняне пряслице, наконечник стріли, фрагментований бронзовий браслет, точильний кам'яний брусок.

Знайдені матеріали з культурного шару та двох напівземлянкових жител датуються X-XI ст.

До цікавих і рідкісних знахідок варто віднести два фрагменти глиняних кубиків з цифровими кружечками або так звані гральні кості. Вони були знайдені на поверхні орного ґрунту посаду городища. Один з кубиків мав розміри 3,5X3,5 см (рис. 11: 1). Ребра його сторін були злегка заокруглені, випал добрий. На його площинах видно майже симетричні невеликі ямки, діаметром 2 мм, що в сумі становили цифри 6, 4, 1. На пошкоджених сторонах залишилися ямки, що відповідають цифрам 1 та 2.

Інший з кубиків був дещо більших розмірів - 4,5X4,5 см (рис. 11: 2). Кути та ребра кубика заокруглені значно більше. Ямки на його сторонах менші, ніж у попередньому кубіку. Цифрові дані його площі становили 1, 3, 1 та 3.

Ряд кубиків, але кістяних, було виявлено свого часу при розкопках багатого поховання поблизу Золотих Воріт у Києві, в могильнику Чорна Могила біля Чернігова та більш віддаленому районі на півночі Швеції, які датуються X ст. Листвинські знахідки є поки що єдиними, які виготовлені з глини. Можливо, вони належать до найбільш ранніх за часом знахідок, що дасть змогу конкретніше наблизитись до теми ігрових забав у Київській Русі.

У Радзивилівському літописі під 983 р. в одній з мініатюр відображено князя Володимира з трьома гравцями, які кидають жереб за допомогою гральних костей, що підтверджує існування в цей період ігрових забав (рис. 11: 3).

В.А. Рудий

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛИЩА VIII-IX ст БІЛЯ ПРИСІЛКА СТИНІ

З 1986 р. археологічна експедиція Львівського державного університету щороку проводить розкопки в південній і західній частинах Розточчя, в результаті чого виявлено і досліджено понад 50 поселень різного часу¹.

Особливий інтерес викликають селища кінця I тисячоліття н. е., які ще й на сьогодні лишаються недостатньо вивченими в Північному Прикарпатті. Дослідження цих селищ

¹Пелецишин М.А., Касюхнич В.В. Ранньослов'янські та давньоруські селища на Розточчі; Пелецишин М.А., Рудий В.А. Нові матеріали до історії населення Розточчя первісної епохи // З історії стародавності і середньовіччя. ЛДУ. Львів, 1992, вип. 27. С. 5-37.